

УДК 331.108.42:331.25

Т.В. КОЛЕСНИК-ОМЕЛЬЧЕНКО,

канд. юрид. наук, доц., Харківський національний університет внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Ключові слова: єдність, диференціація, уніфікація

Під час життя жодна людина не застрахована від настання таких обставин, які можуть безпосередньо відбитися на стані її здоров'я і призвести до втрати заробітної плати. До них належать: хвороба, старість, інвалідність, втрата годувальника, тощо. Як справедливо зазначають О.Є. Мачульська та Ж.А. Горбачева, перебороти такі обставини самостійно в багатьох випадках не можливо, оскільки вони визначені об'єктивними соціально-економічними умовами, тісно пов'язані з виробничою діяльністю, практично не залежать від волі кожної окремої людини. Але вони прямо впливають на соціальну стабільність суспільства, тому держава бере на себе певну частку відповідальності за їх настання і створює систему соціального захисту, надає пенсії, соціальні допомоги, послуги [1, с.2].

Пенсійне забезпечення населення України має доволі складну природу та характеризується певними відмінностями як в порядку призначення пенсій, так і в їх розмірі. Метою цієї статті є аналіз проблеми єдності та диференціації в законодавстві про пенсійне забезпечення. Необхідність дослідження даного питання є актуальним, оскільки від нього залежатиме розробка і реалізація концепції державної соціальної політики та перспектива розвитку законодавства про пенсійне забезпечення. Її новизна полягає в визначенні змістовного аспекту у співвідношенні понять «єдність» та «диференціація» шляхом аналізу їх істотних ознак.

Одразу необхідно зазначити, що дані правові явища об'єктивно властиві всьому національному праву як нормативній системі, відображаючи таку його якісну властивість, як структурність. Характеризуючи цю невід'ємну складову права, у загальній теорії права підкреслюється, що обумовлена характером існуючих суспільних відносин внутрішня структура права виявляється в єдності й узгодженості норм, що її складають, і односторонній їх диференціації на галузі й інститути та утворює систему права [2, с.324]. Матеріальною передумовою єдності права виступає єдина система соціально-економічних відносин. Важливе значення для єдності права має єдина державна воля, виявлена в праві, визначена системою економічних, соціальних та інших відносин, воля, орієнтована на єдину систему основних цінностей, визнаних у суспільстві, які покликані підтверджувати й охороняти право. Ці основні цінності виявляються в праві як принципи (основні ідеї), на яких будується вся система права, і які певною мірою об'єднують право як щось єдине і ціле. Систему права можна поділити на окремі частини (галузі й інститути) – це пояснюється певними розходженнями, які й обумовлюють групування норм права за галузями. Розходження норм єдиного права неминучі, тому що норми кожної галузі регулюють різні за змістом і характером суспільні відносини різними методами [3, с.235–236].

Єдність також виявляється у встановленні єдиних правил гри для всіх учасників правовідносин у державі. В той же час, ще С.С. Алексєєв вказував на таку закономірність розвитку радянського права, яка полягає в тому, що правові норми починають поступово втрачати властивість «рівних заходів», безумовно, однаково застосовуваних до різних осіб. Виявленням цього процесу є диференціація змісту ряду галузей права (цивільного права, трудового права). Виділення в складі зазначених галузей особливих підрозділів, врахування при правовому регулюванні особливостей становища окремих суб'єктів, а також специфічних умов здійснення

тих чи інших відносин – усе це відбивається на внутрішній системі відповідних галузей права. Таким чином, робить висновок С.С. Алексєєв, диференціація правового регулювання в суспільстві стосується не складу галузей права, а їхнього змісту, їхньої внутрішньої системи [4, с.179].

Автор першого комплексного дослідження проблем єдності та диференціації С.Л. Рабінович-Захарін вказував: «Диференціація у всіх своїх проявах служить в основному одній меті – конкретизації єдиних начал трудового права, їх найбільш дієвому оптимальному застосуванню до найрізноманітніших умов» [5, с.1].

Певним чином підтримуючи вищезазначену тезу щодо важливості явища диференціації в трудовому праві, потрібно також підкреслити, що саме фахівцям в галузі трудового права належать найбільш ґрунтовні розробки явища єдності та диференціації. В той же час, не можна погодитися із твердженням вченого щодо того, що диференціація як явище притаманна в більшості своїй тільки трудовому праву. Так, родоначальник права соціального забезпечення В.С. Андрєєв констатував, що в більшості інститутів права соціального забезпечення норм, які виражають диференціацію, більше, ніж тих, які виражають єдність. Вчений пояснював це незавершеним процесом консолідації норм, що регулюють даний комплекс відносин, у самостійну галузь права [6, с.28].

В подальшому більшість фахівців в галузі права соціального забезпечення єдність і диференціацію розглядали як галузевий принцип права соціального забезпечення. Такий підхід ми бачимо в працях А.Д. Зайкіна [7, с.54], Т.З. Гарасимів [8, с.146], Ж.А. Горбачевої [1, с.46], К.М. Гусова [9, с.77], І.В. Гуштіна [10, с.87], М.Л. Захарова [11, с.107], А.Н. Єгорова [12, с.65], О.Є. Мачульської [1, с.46], І.М. Сироти [13, с.73], Е.Г. Тучкової [11, с.107] та ін.

Для визначення власної позиції щодо категорії «єдність та диференціація», а також її місця та ролі для права соціального забезпе-

чення взагалі та законодавства про пенсійне забезпечення зокрема потрібно дослідити спочатку категорію «принцип». Як відомо, слово «принцип» походить від латинського слова «*princĭpium*», що означає найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямованість та найсуттєвіші властивості [14, с.365].

У ранній античній філософії категорію «принцип» розглядали як вираження необхідності або закону явищ [15, с.294]. Поняття «принцип» у давньогрецьких мислителів ототожнювалося з уявленням про першооснову, джерело, першопричину, субстанцію, елемент; як засади, першооснови, принципи означають непохитне, єдине – те, з чого виникають речі та явища [16, с.2].

Сьогодні тлумачні словники дають наступні визначення слова «принцип» – «науковий чи моральний початок, основа; правило; основа, від якої не відступають»; «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації; внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності»; «центральне поняття, основа системи, що представляє узагальнення і поширення якого-небудь положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований»; «основне, вихідне положення якої-небудь теорії, вчення тощо, керівна ідея, основне правило діяльності; внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначає норму поведінки».

Звісно, категорії «єдність» та «диференціація» – це взаємопов'язані та взаємообумовлені категорії, оскільки кожна держава намагається створити рівні умови для всіх учасників правовідносин, у той же час, з огляду на певні умови або певних суб'єктів, завжди існує необхідність вибору конкретного підходу для регулювання правовідносин. З цього приводу Р.З. Лившиць зазначає: «Єдність та диференціація – нерозривно пов'язані дві сторони правового регулювання, які не існують кожна по собі». В цьому вчений вба-

час діалектику правового регулювання [17, с.39]. Ю.П. Орловський вказує, що диференціація сприяє єдності трудового права, а єдність створює умови для диференціації правового регулювання праці. Ця теза – підтвердження більш загального філософського положення про співвідношення одиничного, особливого і загального: одиничне не існує без загального, а загальне – без одиничного, за відомих умов, одиничне переходить в особливе і загальне [18, с.317]. На думку О.Є. Мачульської та Ж.А. Горбачевої, всередині інститутів норми права розташовуються за певною системою з урахуванням структури правовідносин, єдності та диференціації норм, які виділяються за різними підставами. Зокрема, всередині інституту пенсій за віком можна виокремити трудові та соціальні пенсії [1, с.36]. Як зазначає О.М. Ярошенко, правова регламентація праці характеризується нерозривним зв'язком двох її сторін – диференціації та єдності. Перша – створює умови для диференціації правового регулювання праці, а друга – сприяє єдності правового регулювання трудових відносин. Такий зв'язок не тільки передбачає взаємнепротиставлення, але й вимагає забезпечення єдності за допомогою диференціації, а диференціації – за допомогою єдності [19, с.23].

Єдність правового регулювання знаходиться в органічному зв'язку з уніфікацією законодавства. Так, у тлумачному словнику значення слова «єдність» розкривається наступним чином – «спільність, цілісність, згуртованість, нерозривність, взаємний зв'язок» [20, с.186]. З точки зору О.М. Ярошенка, загальність принципів, вихідних положень у регламентуванні відносин цієї сфери на всій території країни, взаємозв'язок основних трудових прав та обов'язків працівників і роботодавців визначають єдність регулювання праці [19, с.20]. Стосовно права соціального забезпечення, єдність виявляється у спільності принципів правового регулювання, взаємозв'язку прав та обов'язків суб'єктів соціально забезпечувальних правовідносин тощо.

У теорії права уніфікація законодавства розглядається як тенденція, що полягає в акумулюванні однотипних розпоряджень і створенні юридичних актів, що спрощували б законодавство, роблячи його доступним і однаковим. За допомогою уніфікації переборюється неузгодженість у структурі механізму правового впливу, усувається його перенасиченість, ліквідується невиправдана роз'єднаність і неузгодженість у правозастосуванні. Т.З. Гарасимів вказує, що в праві соціального забезпечення уніфікацією є усунення невиправданих відмінностей у правовому регулюванні соціального забезпечення, вирівнювання правового становища окремих категорій працівників без зменшення правових гарантій [8, с.108]. Завдяки уніфікації забезпечується єдність умов соціального забезпечення. Особливо актуальним це є в сучасний період, коли відбувається процес інтеграції світової економіки, поглиблення економічної взаємозалежності країн. Кінцевий результат цього процесу – повна свобода переміщення товарів, послуг, об'єктів інтелектуальної діяльності, капіталів і робочої сили між різними країнами. Разом із тим існуючі відмінності у законодавствах окремих держав завжди були й донині залишаються значною перешкодою для розвитку міжнародного економічного обігу. Подоланню цих перешкод і сприяє уніфікація правового регулювання в різних сферах міжнародних зв'язків. Не менш важливе значення має й внутрішня уніфікація відповідної сфери законодавства.

Отже, поняття єдності не тотожне поняттю уніфікації. Як справедливо зазначає Л.Ф. Петренко, якщо єдність припускає спільність основних принципів і спільність вихідних, основних позицій, то уніфікація має на увазі усунення розбіжностей у регулюванні певних відносин [21, с.9]. На думку М.Й. Бару поняття єдності включає питання системи трудового права, а уніфікації – про способи регулювання тих чи інших елементів трудового відношення (заробітної плати, робочого часу, часу відпочинку тощо). У трудовому праві уніфікація відбувається

внаслідок вирівнювання гарантій для учасників процесу праці або усунення розходжень у регулюванні певних умов праці, причому розходжень невинуватих або застарілих, що послужили підставою для диференціації [22, с.45]. Т.З. Гарасимів пише: «Не заперечуючи необхідності єдності умов та обсягу соціального забезпечення, все ж вважаємо, що навіть у випадку усунення невинуватих форм диференціації, вона продовжуватиме існувати в праві соціального забезпечення, оскільки дозволяє коригувати індивідуальний коефіцієнт споживання окремими особами коштів соціальних страхових фондів з урахуванням об'єктивних чинників та сприяє забезпеченню справедливого характеру державної системи соціального забезпечення України» [8, с.108].

Будучи однією з важливих рис сучасного національного пенсійного забезпечення, єдність виявляється у загальності та обов'язковості для всіх видів пенсійних відносин основних його принципів та означає встановлення єдиних, однакових умов пенсійного забезпечення для всіх пенсіонерів. Єдність правового регулювання пенсійних відносин забезпечується нормами Конституції України, Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про недержавне пенсійне забезпечення», що мають загальний характер. Водночас єдине у своїй основі право соціального забезпечення, що регулює зокрема і пенсійне забезпечення громадян України та визначає види пенсійних правовідносин, не може бути однаковим за конкретним змістом і характером норм для всього кола своєї дії, не може не враховувати об'єктивних обставин, зумовлених специфікою галузей виробництва, професійними, статевими та віковими особливостями колишніх працівників. Таким чином, існує необхідність у диференційованому підході, шляхом якого досягається деталізація та конкретизація єдиних основних принципів права соціального забезпечення, враховуючи особливості тих чи інших відносин у цілому

або особливості окремих сторін таких відносин.

Явище диференціації правового регулювання досліджувалося досить детально як фахівцями в сфері права соціального забезпечення, так і вченими спорідненої галузевої науки – науки трудового права. Так, на думку В.І. Смолярчука, диференціація – це особливе регулювання суспільних відносин, яке встановлює (в порядку доповнення до актів загального законодавства або в порядку вилучення з цих актів) спеціальні правила, що належать тільки до даної сфери, до певного кола осіб, до певного району тощо [23, с.40]. М.Й. Бару писав: «Деталізація і конкретизація єдиних основних принципів трудового права, досягаються шляхом диференціації, яка виражається в тому, що враховуються особливості тих або інших відносин у цілому або особливості окремих сторін цих відносин» [22, с.46]. В.І. Прокопенко вказував, що диференціація – це встановлені державою відмінності в змісті й обсязі прав та обов'язків суб'єктів трудових відносин на певних підставах [24, с.83]. Т.А. Коляда під диференціацією правового регулювання трудових відносин має на увазі обумовлені цілями і завданнями трудового права відмінності у змісті, способах та засобах правового регулювання діяльності окремих категорій суб'єктів трудових правовідносин [25, с.14]. Як зазначає Ю. В. Васильєва, в науці права соціального забезпечення диференціацію розуміють специфічно порівняно з іншими юридичними науками, які, зазвичай розмежовують диференціацію і індивідуалізацію. Інші міркування простежуються в науці права соціального забезпечення, яка по суті розцінює індивідуалізацію як граничний ступінь диференціації. З вищесказаного Ю.В. Васильєва робить висновок про двоступінчатий характер диференціації пенсійних норм: по-перше, це – диференціація норм права, яка охоплює відмінності не індивідуалізованих правил; по-друге, диференціація індивідуалізованих правил у конкретних правових відносинах, у тому числі пенсійних [26, с.80].

Отже, єдність та диференціація, прита-

манні праву соціального забезпечення взагалі та пенсійному забезпеченню зокрема, мають важливе значення для забезпечення дійсної рівності і соціальної справедливості та повинні розглядатися як галузеві принципи права соціального забезпечення.

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що характерною ознакою пенсійного забезпечення є його єдність, про що свідчить внутрішній та нерозривний взаємозв'язок усієї сукупності норм, спрямованих на регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення. Єдність правового регулювання виявляється також у загальності вихідних та ключових положень правового регулювання, взаємозв'язку прав та обов'язків суб'єктів пенсійних правовідносин. У той же час єдність принципів правового регулювання пенсійних правовідносин і норм права не виключає диференціації, тобто відмінностей у правовому регулюванні пенсійного забезпечення окремих категорій пенсіонерів у певних умовах, оскільки, диференціація є об'єктивно необхідною з огляду на існування в державі різноманітних груп соціально не захищених громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская, Ж. А. Горбачева. – М. : Книжный мир, 2001. – 278 с.
2. Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – 616 с.
3. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник [для студ. вузов] / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2000. – 432 с.
4. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права / С. С. Алексеев. – М., 1961. – 188 с.
5. Рабинович-Захарин С. Л. Единство и дифференциация советского трудового права : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / С. Л. Рабинович-Захарин. –

М., 1947. – 19 с.

6. Андреев В. С. Социальное обеспечение в СССР / В. С. Андреев. – М. : Юрид. лит., 1970. – 256с.

7. Советское право социального обеспечения : учебн. пособие / под ред. А. Д. Зайкина. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 263 с.

8. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України: дис. ... кандидата юрид. наук / Гарасимів Т. З. – Львів, 2001. – 158 с.

9. Право социального обеспечения России: учебник / под ред. К. Н. Гусова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 488 с.

10. Гуцин И. В. Советское право социального обеспечения: вопросы теории / И. В. Гуцин. – Минск : Наука и техника, 1982. – 176 с.

11. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России / М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова. – М., 2001. – 546 с.

12. Егоров А. Н. Основные принципы советского права социального обеспечения / Егоров А. Н. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 80 с.

13. Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине : учебник / Сирота И. М. – К. : Одисей, 2004. – 384 с.

14. Краткий этимологический словарь русского языка : пособие [для учителя] / под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.

15. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

16. Сухарев И. Б. Категория «принцип» и ее методологическая роль в научном познании (историко-философский анализ) / Сухарев И. Б. – Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т им. Ленинского комсомола, 1986. – 35 с.

17. Лившиц Р. З. Заработная плата в СССР: правовое исследование / Лившиц Р. З. – М. : Наука, 1972. – 271 с.

18. Иванов С. А. Советское трудовое право: вопросы теории / С. А. Иванов, Р. З. Лившиц, Ю. П. Орловский. – М.: Наука, 1978. – 368 с.

19. Ярошенко О. М. Джерела трудового права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид наук / Ярошенко О. М. – Харків, 2007. – 42 с.

20. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: около 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999.

21. Петренко Л. Ф. Законодательство о труде научных работников / Петренко Л. Ф. – М. : Наука, 1988. – 224 с.

22. Бару М. И. Унификация и дифференциация норм трудового права / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1971. – № 10. – С. 45–50.

23. Проблемы трудового права / отв. ред. В. И. Смоларчук. – М. : Юрид. лит., 1968. – 224 с.

24. Прокопенко В. І. Трудове право : підручник / Прокопенко В. І. – Харків : Консум, 1998. – 480 с.

25. Коляда Т. А. Диференціація правового регулювання праці за трудовим законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Т. А. Коляда. – Харків, 2004. – 20 с.

26. Васильева Ю. В. Основания для дифференциации правового регулирования пенсионных отношений / Ю. В. Васильева // Правоведение. – 1998. – № 3. – С. 76–82.

Колесник-Омельченко Т. В. Співвідношення єдності та диференціації в законодавстві про пенсійне забезпечення / Т. В. Колесник-Омельченко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 487–492 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10ktvppz.pdf>

Досліджуються категорії «єдність» та «диференціація», визначено їх місце та роль в праві соціального забезпечення взагалі та законодавства про пенсійне забезпечення зокрема. Проведено порівняльний аналіз між означеними поняттями, визначено їх співвідношення з поняттям «уніфікація», а також досліджено категорію «принцип».

Колесник-Омельченко Т.В. Соотношение единства и дифференциации в законодательстве о пенсионном обеспечении

Исследуются категории «единство» и «дифференциация», определено их место и роль в праве социального обеспечения вообще и законодательства о пенсионном обеспечении в частности. Выполнен сравнительный анализ между обозначенными понятиями, определено их соотношение с понятием «унификация», а также исследована категория «принцип».

Kolesnik-Omelchenko T.V. The Correlation of Unity and Differentiation in the Legislature about Pension Security

The categories «unity» and «differentiation» are investigated, their place and a role in the social security right in general and legislations on a provision of pensions in particular are defined. The comparative analysis between the designated concepts is made, their parity with concept «unification» is defined, and also the category «principle» is investigated.